

K VYDĚLOVÁNÍ ODLIŠNOSTÍ VE VYUŽITÍ JAZYKOVÝCH PROSTŘEDKŮ PRO STRUKTURACI RUSKÉHO A ČESKÉHO DIALOGU (POMOCÍ ANALÝZY DISKURSU)

Ludmila Rejmánková

0. Lingvistika textu (T) je interdisciplinární věda, která se, jak známo, sformovala postupně na bázi nadvětné syntaxe a teorie promluvy. V západní lingvistické teorii se v posledních desetiletích kromě termínu "text" používá i pojmu "diskurs" (discourse), který zdůrazňuje, že předmětem studia jsou zde komunikáty většinou rozsahu s vnitřní smyslovou návazností.¹ Na základě této koncepce T (komunikátu, jazykového projevu) se široce uplatňuje disciplína zvaná "analýza diskursu" (discourse analysis). Tato disciplína zdůrazňuje výzkum fungování jazyka v komunikaci, význam podmínek výstavby T, především úlohu situace a široce chápaného kontextu, včetně presupozice a aspektu sociologického a etnografického.

1. Uplatnění metodologie analýzy diskursu je velice účinné i při zkoumání textů dialogických (DT). Vede k mnohostrannějšímu studiu jejich komunikativně pragmatických aspektů i funkčně sémantické struktury. Při analýze struktury DT, při jejich modelování se vydělují funkčně časové fáze - počáteční, středové a konečné segmenty. K dalšímu členění, především uvedené středové části dialogu (D), vede zkoumání strategií komunikantů, vývoje tematické linie a způsobu navazování a oddělování segmentů. Máme přitom na zřeteli především tyto fáze a postupy: přechod od jednoho tématu k jinému, návrat k dřívějšímu tématu nebo odkaz na dřívější výpověď mluvčího nebo partnera, anticipace jeho výpovědi, odsunutí tématu, signalizace nebo podněcování pokračování rozhovoru, přerušení partnera nebo naopak obrana proti přerušení nebo reakce na ně, zpřesňující otázky při neporozumění, oprava výroku partnera, vyjádření vlastního postoje, názoru, výzva partnera k vyjádření postoje, komentování a signalizace kontaktu aj. Uplatnění vzorců interakce v D, realizace uvedených fází a funkčních segmentů DT, signály předělů mezi nimi

¹ Podrobnější charakteristiku tohoto pojmu a některé prameny uvádíme ve stati К применению дискурс-анализа при исследовании функционально семантической структуризации диалогических текстов. Opera Slavica, IV, 1994, 2, s. 11-19.

a uplatnění příslušných jazykových prostředků pro tuto signalizaci závisí, jak již bylo zdůrazněno v souvislosti s charakteristikou analýzy diskursu, do značné míry na situaci a kontextu rozhovoru.

Uvedené aspekty DT je možno považovat za dialogické univerzálie, ovšem konkrétní jazykové prostředky strukturace DT, signalizace jednotlivých funkcí a předělů segmentů se v jednotlivých jazycích v mnohém liší. Určité odlišnosti je možno vydělit i při porovnání funkčně sémantické strukturace českého a ruského D.

2. Tak například nelze doslova stejně začínat v ruštině (R) rozhovor, který se v češtině (Č) někdy uvozuje slovy "Prosím tě ..." (*Prosím tě, jak to vypadá s... Prosím tě, vysvětl mi, co... apod.*, rusky: *Скажи, пожалуйста, как... Объясни мне, пожалуйста, что...*).

V R nelze ani na prosbu o dovoření odpovědět tak jako v Č souhlasným "Prosím" (*Можу ли тебе помочь? - Prosím. Rusky: Можно ли тебе помочь с вами? - Пожалуйста.*)

Při nepochopení řeči partnera reagujeme nejčastěji otázkou "Prosím"? V R je zde, jak známo, celá škála ekvivalentů značně situačně a kontextově podmíněných, především: *Что? Чего? Что вы сказали? Простите, кто...? Простите, я вас не понял, когда...? aj.*

Jak je z těchto příkladů vidět, určitá korespondence s užitím ruského "пожалуйста" nemá vždy stejné uplatnění.

Nebo uzádný výraz "To jsi hodný, že...", který se vyskytuje především v závěrečné části telefonického rozhovoru nebo na jeho začátku jako reakce na zavolání. V R se tato funkce realizuje nejčastěji jako vyjádření poděkování, uznání, pochvaly a vyjadřuje se tudíž podle kontextu pomocí slov "Спасибо, что..." (*Спасибо, что позвонили, Спасибо что ты вспомнил, nebo Я рад, что...*, *Как хорошо, что...* nebo pod.)

V českém D se často vyskytují standardní výrazy se slovesem "mít se": *Jak se máš? Měj se hezky, Takže se máj dobře, A jak se máte jinak?* aj. V R je třeba volit vhodný ekvivalent podle toho, zda jde o začátek rozhovoru: *Ну как? Ну, как жизнь? (Ну,) как твои дела?*; nebo jeho zakončení: *Счастливо, (Ну,) желаю тебе...* nebo prostě *Прощай!* Při uvedení takové středové části, která představuje zakončení jednoho tématu a přechod k jinému nebo, lépe řečeno, výzvu k zaměření partnera na jiný předmět, jiné téma, naše *A jak se máte jinak?* je možno vyjádřit obraty *Ну а как ваши дела? А как ваше здоровье? А как насчет...?* ovšem s náležitou intonací, se zdůrazněním příslušného slova.

Značným nebezpečím pro českého uživatele R je frekventované, někdy až mechanické české počáteční "No": *No tak jaké to bylo? No děkuju... No to je zajímavé, Na tak dobře, No počkej, No věř mi...* apod. Velmi zřídka má toto "No" funkci odporovací a lze je přeložit ruským "Ho", např. při námitce:

Я с тобой не пойду. - Но ты же обещал, что пойдем вместе! Nejčastěji je funkce tohoto českého "No" podobná funkci někdy až nadbytečně frekventovaného ruského "Ну", které se vyskytuje v replikách nejrůznějšího komunikativního zaměření - v otázce, výzvě, sdělení, na začátku počáteční výpovědi, koncové výpovědi, při změně tématu aj. Např. *Ну, это интересно, Ну, как вы съездили? Ну вот, а как...? аtd.*

3. Když přistoupíme k porovnávání v opačném plánu - rusko-českém, také se setkáme s různými odlišnostmi v realizaci funkčně sémantických předělů.

Tak například není zcela jednoduché charakterizovat jednotlivé funkce a podmínky užívání ruského "ладно" a vytypovat vhodné české ekvivalenty. Toto replikové slovo signalizuje, mimo jiné, zakončení nebo shrnutí celého rozhovoru nebo nějakého jeho zakončeného úseku. Např.:²

Прохладно на улице, Галк? - Ты знаешь, было прохладно, когда мы шли, а сейчас не знаю. - Ладно, надену ботинки. V Č by mohlo být: Tak dobře, obuvi si boty. Nebo: No tak si vezmi boty. Nebo ukazuje na zakončení jednoho tématu, popř. jeho potlačení, odsunutí, před navázáním dalšího tématu. V Č se podobný předěl signalizuje slovy: Tak dobře, No dobře, Tak jo, No tak... apod. Např.: ...а потом все равно придется переделывать на одну дорожку. - Да, придется переделывать наверно. Ну, ладно, ты встречал вчера космонавтов? - Ах, славно. Конечно встречал.

Je rovněž užitečné uvědomit si specifické funkce ruské částice "кстати", kterou lze interpretovat pomocí českého "mimočodem", "abych nezapomněl" apod. Tato částice odkazuje na minulé téma, signalizuje jeho obnovení. Např.: *Может быть, ему начальник сказал? - Я не знаю это. Но это мы потом узнаем. Кстати, ты ему музыку эту дал? - Я. Nebo doprovází vložení výroku, komentáře před počátkem další části rozhovoru. Např.: Я все-таки придерживаюсь старой классификации шестипадежной. - Шестипадежная классификация нефункциональна, кстати, но это спор особого свойства. Někdy se pomocí této částice realizuje prostě přerušení řeči partnera, navázání další myšlenky mluvčím.*

Značný problém představuje vystižení funkcí částice "-то", která rovněž odkazuje k předcházejícímu nebo dřívějšímu sdělení nebo k jeho prvku, někdy při jeho opakování, např.: *Все уже дела сделаны. И уроки, и все прочее. Только я сегодня погулять не успел. - А какие ты уроки- то делал к сегодняшнему дню? - Ну, как какие? Слушай же, немецкий же контрольная. V Č lze někdy k takovému zdůraznění použít výrazu "vlastně", např. *А jaké jsi vlastně dělal úkoly на зtřек?* Někdy při pokračování D tato částice vytyčuje*

² Většina uvedených příkladů je ze sborníku Русская разговорная речь. Тексты. Ответственные редакторы Е.А. Земская и Л.А. Капанадзе, Москва 1978 а z materiálů poskytnutých z moskevského Puškinova institutu ruského jazyka а literatury.

další problém. Např.: *А вот ты же говорила мы гулять пойдем. - Ну давай. - А как одеваться-то? Холодно, нет? - Ну не знаю.* Tato částice může též ukazovat na změnu tématu nebo předmětu, na který je hovor zaměřen, zdůrazňovat určitý komponent repliky. Např.: *Ну, и вот может быть сейчас они (консервы) появятся, я тогда возьму. Собственно, они не испортятся, ничего. Ну, как ты-то съездил? - Да ничего, тоже нормально.* V Č je možno takové zdůraznění naznačit spojením "А со...": *А со ты, какá была ва́ше cesta?* Většinou však je podobný odkaz vyjádřen jen intonací, důrazem na příslušném slově.

Podobně by bylo možné analyzovat řadu dalších slov s uvedenými funkcemi, u kterých není přímá korespondence mezi Č a R.

4. Jisté je i z těchto několika málo příkladů zřejmé, že je pro správnou interpretaci uvedených jazykových jevů a pro jejich převod do druhého jazyka nutný zřetel k většmu textovému úseku, popř. k T jako celku.

Uvedené odlišnosti v realizaci strukturace v ruském a českém dialogu nejsou příliš nápadné, jsou to vlastně jen drobnosti, které je možno přehlédnout, nicméně jejich vhodné, adekvátní užívání, odpovídající úzu příslušného jazyka a prostředí, rozšiřuje komunikativní kompetenci mluvčích.